

سنجش و ارزیابی شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی محلات مسکونی (مطالعه موردی محلات سنتی شهر همدان)

چکیده

بافت‌ها و محلات مسکونی همچون سایر بافت‌های شهری در پی تغییرات سریع شهرها در معرض چالش‌ها و تغییرات عمده قرار گرفته‌اند. تاب‌آوری با ماهیت اجتماع محور بودن، به عنوان مفهومی نوین؛ با آماده‌سازی محلات و بافت‌های مسکونی در برابر تغییرات و چالش‌های پیش‌رو، با بهبود شرایط و ارتقاء جنبه‌های کمی و کیفی زندگی و با جلوگیری از در معرض خطر قرار گرفتن سلامت، رفاه، وحدت، انسجام اجتماعی و ... نقشی عمده در تاب‌آوری کل جامعه ایفا می‌کند. بر این اساس، پژوهش حاضر، با روش توصیفی-تحلیلی و با بهره‌گیری از رویکرد کمی؛ با استفاده از آزمون تحلیل عاملی اکتشافی و مدل معادلات ساختاری؛ به دنبال افزایش ظرفیت و توان تاب‌آوری در محلات و طراحی مجموعه‌های زیستی تاب‌آور می‌باشد. برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه‌ای-اسنادی و از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. جامعه آماری پژوهش را ساکنان سه محله به نام‌های کلیا، حاجی و کبابیان تشکیل می‌دهند. نحوه نمونه‌گیری به صورت تصادفی ساده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۳۸۶ نفر محاسبه شد. به منظور سنجش اعتبار درونی و پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ (۰/۷۸۴) و برای روایی همگرا (۰/۸۹۲) از میانگین واریانس استخراج شده (AVE) استفاده شد که نشان از اعتبار بالای پرسشنامه‌ها دارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که ابعاد سرمایه اجتماعی از جمله؛ اعتماد اجتماعی، حمایت عاطفی، پیوند اجتماعی و وساطت اجتماعی به ترتیب براساس واریانس تبیین شده بیشترین رتبه‌بندی در بین سایر ابعاد را دارند؛ که در این میان، اعتماد اجتماعی اهالی نسبت به سازمان‌ها و نهادهای محلی با بار عاملی ۰/۷۹۵ درصد مهمترین متغیر تشکیل‌دهنده شاخص شبکه اجتماعی با واریانس کل ۸/۶۲۰ درصد می‌باشد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی عوامل مؤثر و مؤلفه‌های مطرح در مقوله تاب‌آوری اجتماعی در محلات سنتی و بافت‌های مسکونی.
۲. تدوین چارچوب جامع تاب‌آوری اجتماعی به منظور سنجش؛ ارزیابی و اولویت‌سنجی مؤلفه‌های تاب‌آوری اجتماعی در محلات.

سؤالات پژوهش:

۱. مؤلفه‌ها و شاخص‌های اثرگذار و ارتقادهنده تاب‌آوری اجتماعی در محلات کدامند؟
۲. علت ماندگاری و تاب‌آوری برخی از محلات نسبت به سایر بافت‌ها و محلات چیست؟

کلیدواژه‌ها: تاب‌آوری، تاب‌آوری اجتماعی، مجموعه‌های زیستی، محلات شهر همدان.

مقدمه

تغییرات و تحولات حاکم بر شهرها همانند دیگر پدیده‌های انسان‌ساخت در گذر زمان و مکان، امری اجتناب‌ناپذیر بوده و از آن جا که لازمه رهایی از این تحولات، پذیرفتن سکون و توقف زندگی یا به عبارتی مرگ حیات شهری می‌باشد؛ عملاً امکان‌ناپذیر است (پرویزیان، ۱۳۹۵: ۷۵). در این میان، تاب‌آوری به عنوان یک ایده در ابعاد مختلف اجتماعی، کالبدی، اقتصادی و محیطی؛ به عنوان مفهوم مواجهه با تغییرات؛ ناشناخته‌ها، چالش‌ها و غافلگیری‌ها به کار برده شده است (۲، ۲۰۱۲، Mitchell and Harris). تاب‌آوری، به عنوان توانایی پاسخگویی و تطابق با تغییرات جهت افزایش ظرفیت‌های جوامع در جهت تأمین نیازهای اساسی ساکنین آن به منظور ارتقاء کیفیت زندگی تعریف می‌شود. روش‌های موجود برای اندازه‌گیری تاب‌آوری در جوامع با وجود پیشرفت‌های مهم در سال‌های اخیر، تنها به تحلیل آن برای اختلالات خاص از منظر تاب‌آوری مهندسی و اکولوژیکی (۳، ۲۰۱۶، Suárez et al.) بدون توجه به رابطه عاطفی انسان با مکان و بدون در نظر گرفتن نقش عوامل اجتماعی- فرهنگی در مقوله تاب‌آوری بوده است (LaLone, ۲۰۹, ۲۰۱۲) و این در حالی است که دستیابی به اجتماعی تاب‌آور بدون توجه به ابعاد فرهنگی و اجتماعی امکان‌پذیر نخواهد بود (Kiss and Kiss, ۲۰۱۸, ۱۶۸)؛ لذا در میان ابعاد مختلف تاب‌آوری، یکی از مهمترین مسائل، پرداختن به بعد اجتماعی است (موسویان و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۸). تاب‌آوری اجتماعی^۱ سبب می‌گردد جوامع، تغییرات یکسان را به دلیل تفاوت در سطح انعطاف‌پذیری افراد، به صورت متفاوت تجربه نمایند (۲۰۹, ۲۰۱۲, LaLone). در این میان، محلات و بافت‌های مسکونی به‌عنوان یکی از وسیع‌ترین و حساس‌ترین عرصه‌های شهری از تغییرات ناشی از بحران‌های مختلف در طی زمان مستثنی نبوده است و این در حالی است که این محلات با دارا بودن شبکه‌ای پایدار و منسجم از سیستم‌های کالبدی و انسانی با ظرفیت‌های متنوع و چشمگیر در زمان خود به بهترین شکل پاسخگویی نیازهای ساکنین بوده و فرصتی را برای تعامل و روابط اجتماعی گروه‌های ساکن در آن فراهم می‌نموده‌اند (علیزاده و حیدریان، ۱۳۹۴: ۱). برخی از این محلات، همچنان کارکرد لازم را داشته و با انعطاف‌پذیری در برابر تغییرات، قابلیت انطباق با شرایط جدید را فراهم نموده و به حیات خود ادامه می‌دهند و این همان مفهوم تاب‌آوری است که امروزه مورد توجه محققان قرار گرفته است. ارتقاء تاب‌آوری اجتماعی در محلات و بافت‌های مسکونی نقش به‌سزایی بر میزان پایداری و تاب‌آوری سکونتگاه‌های انسانی و به تبع آن در تاب‌آوری کل جامعه داشته (Chelleri, ۲۰۱۱; Masnavi, ۱۰, ۲۰۱۲, and Olazabal). و می‌بایست در طراحی مجموعه‌های زیستی معاصر لحاظ گردد. با توجه به مطالب مطرح شده، این سوال پیش می‌آید که چه عواملی سبب تاب‌آوری محلات سنتی (کلپا، حاجی و کبابیان) همدان طی دوره‌های مختلف شده است؟ و چگونه می‌توان با دستیابی به مهمترین مؤلفه‌های اثرگذار بر تاب‌آوری به خصوص در بعد اجتماعی در این محلات، زمینه ارتقاء تاب‌آوری اجتماعی در سایر محلات و همچنین در طراحی مجموعه‌های زیستی را فراهم نمود.

پژوهشی با عنوان «تاب‌آوری جامعه روستایی و توسعه مجدد: مطالعه موردی روستای تانگجلینگ^۲ در پکن» توسط ژانگ^۳ و همکاران در سال ۲۰۱۹ انجام شد. مدل مفهومی پژوهش بر مبنای کار کاتر، بورتون و امریج^۴ (۲۰۱۰)، در برگیرنده حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی، نهادی/دولتی، فیزیکی و سرمایه اجتماعی شکل گرفت. نتایج نشان می‌دهد شاخص‌های مختلف در هر یک از حوزه‌های فوق به خصوص در حوزه اجتماعی(عدالت اجتماعی، شبکه اجتماعی،

^۱. Social Resilience

^۲. Tangjialing

^۳. Zhang

^۴. Cutter, Burton & Emrich

اعتماد اجتماعی، تعاملات اجتماعی، گروه های اجتماعی) بر افزایش تاب آوری جامعه مورد پژوهش و توسعه مجدد نقشی بسزا داشته است (Zhang et al., ۲۰۱۹, ۱ & ۷). مطالعه پتل و گلیسون^۵ (۲۰۱۷) به بررسی «ارتباط بین انسجام اجتماعی و تاب آوری جامعه در دو منطقه فقیر نشین شهری پورتو پرنس^۶، هائیتی^۷» می پردازد. نتایج این پژوهش نشان دهنده ارتباط مستقیم سرمایه اجتماعی و تاب آوری جامعه می باشد. از طرفی از میان متغیرهای شناسایی شده، مولفه انسجام اجتماعی بیشترین تاثیر را بر تاب آوری اجتماعی دارد (Patel and Gleason, ۲۰۱۷, ۷۰). تاپسوان^۸ و همکاران (۲۰۱۸) در مقاله ای تحت عنوان "تنظیمات برای محلات و خانه های پایدار، قابل زندگی و تاب آور: نمونه موردی کانبرا^۹، استرالیا" به شناسایی ویژگی های پایداری و تاب آوری در محلات و خانه ها و ارزیابی تجربی ترجیحات مردم پرداخته است. یافته های نظرسنجی نشان می دهد که مقرون به صرفه بودن و طراحی بهینه مسکن به منظور صرفه جویی در مصرف انرژی، ایمنی و پاکیزگی محله، مطلوب ترین ویژگی های محله و خانه در بین تمام گروه های شرکت کننده بود (Tapsuwan et al., ۲۰۱۸, ۱۳۳-۱۳۴). پژوهشی توسط محمدپورلیما و همکاران (۱۳۹۹) با عنوان «تاب آوری کالبدی و اجتماعی محلات مسکونی بافت تاریخی (نمونه موردی منطقه ۱۲ تهران)» به منظور بررسی اثر متقابل شبکه های اجتماعی و محیط کالبدی بر یکدیگر انجام شده است. نتایج نشان می دهد یکی از عوامل مؤثر بر شکل گیری تجمع ها و وابستگی مکانی افراد، محیط کالبدی بوده و این در حالی است که بین تاب آوری و میزان تمایل ساکنین به ارتباطات در شبکه های اجتماعی ارتباط مستقیم وجود داشته است (محمدپورلیما و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۷). عبدالله زاده ملکی و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "اولویت سنجی عوامل مؤثر بر تاب آوری اجتماعی در برابر مخاطرات طبیعی با تأکید بر زلزله"، بیست و نه شاخص در هفت معیار کلی با روش دلفی فازی غربالگری شده و معیارهای هفتگانه، از بیشترین به کمترین سرمایه اجتماعی در رتبه نخست، سرمایه انسانی، ویژگی جمعیتی، ویژگی فردی، کیفیت زندگی، امنیت اجتماعی و آمادگی روانی جامعه در رتبه آخر^{۱۰} وزن دهی و اولویت بندی شدند (عبدالله زاده ملکی و همکاران، ۱۳۹۸: ۴۵). ارتباط بین تاب آوری اجتماعی و دلبستگی به مکان در پژوهشی کاربردی توسط موسویان و همکاران (۱۳۹۸) تحت عنوان "بررسی تطبیقی نقش حس دلبستگی به مکان در ارتقای تاب آوری اجتماعی (نمونه های مورد مطالعه: آقاجانی بیگ، متخصصین و حصار امام شهر همدان)" انجام شده است. تجزیه و تحلیل شاخص های مؤثر بر تاب آوری اجتماعی و دلبستگی به مکان نشان از تاثیر مستقیم این دو متغیر بر یکدیگر دارد (موسویان و همکاران، ۱۳۹۸: ۳۷).

پژوهش حاضر که از نوع مطالعات کاربردی می باشد؛ از نظر روش، توصیفی- تحلیلی و از نظر رویکرد کمی می باشد. برای گردآوری اطلاعات از روش کتابخانه ای- اسنادی استفاده شد. پژوهش پیمایشی و از طریق تکمیل پرسشنامه محقق ساخته و منطبق بر مدل مفهومی پژوهش (شکل ۱۱) مستندسازی شده و از ابزار پرسشنامه برای جمع آوری اطلاعات استفاده شد. این پرسشنامه دارای ۵۸ سوال می باشد که جهت مدل سازی و تعیین شاخص های تاب آوری اجتماعی در محلات شهر همدان تهیه شده است. جامعه آماری این پژوهش را ساکنان سه محله با نام های کلیا، حاجی و کبابیان تشکیل می دهند. نحوه نمونه گیری به صورت تصادفی ساده و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۳۸۶ نفر محاسبه شد. به منظور سنجش اعتبار درونی و پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ و برای روایی همگرا از میانگین واریانس استخراج شده (AVE) و همچنین از روایی محتوایی (که توسط هفت تن از اساتید رشته شهرسازی و معماری

^۵. Patel & Gleason

^۶. Port au Prince

^۷. Haiti

^۸. Tapsuwan

^۹. Canberra

تائید شده است) استفاده شد. مقدار روایی پرسشنامه‌ها ۰/۸۹۲ و مقدار ضریب کرونباخ نیز برابر ۰/۷۸۴ می‌باشد که نشان از اعتبار بالای پرسشنامه‌ها دارد. در این پژوهش هم از روش‌های توصیفی و هم از روش‌های استنباطی بهره گرفته شده است. در بخش تجزیه و تحلیل از روش‌های آماری استنباطی از جمله آزمون کرونباخ، تحلیل عاملی اکتشافی و مدل معادلات ساختاری (تحلیل عاملی تأییدی) استفاده شد. برای انجام آزمون‌های فوق از نرم افزارهای SPSS و اسمارت پی‌ال‌اس استفاده شده است.

نتیجه‌گیری

تاکنون یکی از دستاوردهای مطالعات در باب تاب‌آوری اجتماعی ورود به ادبیات تاب‌آوری اجتماعی در هر یک از حوزه‌های سرمایه اجتماعی، کیفیت زندگی، عدالت اجتماعی و ... بوده است. به طوری که سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان در حوزه‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، زیست‌محیطی و سایر حوزه‌ها، بررسی شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی؛ سنجش و اندازه‌گیری آن را از مهم‌ترین اقدامات می‌دانند. بر مبنای همین ضرورت و با توجه به نرخ رشد چشمگیر آسیب‌های اجتماعی در کشور، هدف این شد تا با بررسی ادبیات موجود در حوزه تاب‌آوری اجتماعی، ضمن بهره‌گیری از دانش تولید شده در ایران و سایر کشورها؛ به بررسی و ارائه مدلی جامع از تاب‌آوری اجتماعی در مجموعه‌های زیستی بپردازد. بر همین مبنا با بررسی کتب و مقالات ارائه شده در این حوزه، تعاریف مطرح شده از تاب‌آوری اجتماعی در بخش مبانی نظری و پیشینه پژوهش مرور شد. پس از آن مدل‌های مفهومی تاب‌آوری اجتماعی و شاخص‌های معرفی شده جهت سنجش و اندازه‌گیری این مفهوم، مورد بررسی قرار گرفت (جدول شماره ۱). طبق مدل مفهومی پژوهش (شکل ۱) و استخراج شاخص‌های مشترک میان محلات شهر همدان، بعد سرمایه اجتماعی، دلبستگی به مکان، ایمنی و امنیت اجتماعی، هویت کالبدی، انعطاف‌پذیری اجتماعی، عدالت اجتماعی، کیفیت زندگی، ساختار اجتماعی و کارایی اجتماعی نمونه‌ای از مهم‌ترین و کلیدی‌ترین ابعاد اندازه‌گیری تاب‌آوری اجتماعی محلات در مواجهه با تغییرات ناگهانی اجتماعی محسوب می‌شوند که نهایتاً به شکل‌گیری و ارائه مدلی جامع در قالب تاب‌آوری اجتماعی در محلات شهر همدان اعم از محلات کلیا، کبابیان و حاجی منجر گردید (شکل شماره ۱۱). همچنین از نتایج به دست آمده در جهت پاسخ به سوال اول می‌توان استنباط کرد که در محلات کلیا، کبابیان و حاجی، شاخص‌های اثرگذار و ارتقادهنده تاب‌آوری اجتماعی؛ شبکه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، هنجارها، رضایت از زندگی، سبک زندگی، هویت کالبدی، مؤلفه‌های شناختی (هویت مکانی)، مؤلفه‌های احساسی-عاطفی، مؤلفه‌های رفتاری (وابستگی مکانی)، مؤلفه‌های اجتماعی-فرهنگی، مؤلفه‌های فردی، ترکیب جمعیتی، سلامت اجتماعی، ایمنی و امنیت اجتماعی، آسیب‌پذیری اجتماعی، تغییرپذیری و تنوع‌پذیری، تطبیق‌پذیری، عدالت در توزیع و دسترسی به منابع، ظرفیت اجتماعی (طبق جدول ۵) می‌باشند که بر این مبنا، شاخص‌های فوق به عنوان مهم‌ترین و اثرگذارترین شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی در مجموعه‌های زیستی تلقی می‌شوند. در این میان می‌توان به اثرگذارترین بعد بر تاب‌آوری اجتماعی مجموعه‌های زیستی از جمله سرمایه اجتماعی اشاره کرد؛ این بُعد از تاب‌آوری اجتماعی با بررسی‌های انجام شده، در پرسشنامه اولیه، دارای شش شاخص از جمله شبکه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، پویایی اجتماعی، فعالیت‌های اجتماعی و هنجارهای اجتماعی بوده است؛ که با بررسی‌های انجام شده با تحلیل عاملی اکتشافی (طبق جدول ۵) مشخص شد، از بین این شاخص‌ها چهار شاخص (شبکه اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام

اجتماعی و هنجارهای اجتماعی) با مجموع واریانس ۲۷/۹۶ درصد دارای اثرگذاری بیشتری نسبت به سایر شاخص‌ها هستند.

همچنین برای پاسخ به سوال دوم پژوهش می‌توان استنباط کرد که علت ماندگاری و تاب‌آوری برخی محلات نسبت به سایر بافت‌ها و محلات طبق اظهار نظر ساکنان محلات وجود عواملی از جمله: اعتماد اجتماعی در بین اهالی نسبت به سازمان‌ها و نهادهای محلی، حمایت عاطفی بین اهالی محلات، میزان پیوند اجتماعی و قومی در بین اهالی محله، میزان وساطت اجتماعی در بین مردم محلی، احساس امنیت در محیط محلات از سوی اهالی، فضاهای با ارزش معنوی و تاریخی در سطح محله، ساخت و بافت محله، هویت مکانی و تاریخی محله، میزان تعلق خاطر نسبت به بافت و فرم محله و وجود امنیت اجتماعی در سطح محله و ... می‌باشند (جدول شماره ۵).

با توجه به سوال سوم پژوهش طبق نظر اهالی و ساکنان محلات کلیا، کبابیان و حاجی؛ مدلی می‌تواند در راستای ارتقا تاب‌آوری اجتماعی در مجموعه‌های زیستی تبیین گردد که به‌طور چشمگیری توانایی پاسخگویی به نیازهای اهالی مجموعه‌های زیستی و توانایی برطرف کردن مخاطرات و آسیب‌های اجتماعی موجود در مجتمع‌ها را دارا باشد. با مقایسه همسو و غیر همسو بودن نتایج پژوهش‌های مختلف و نتایج حاصل از این پژوهش مشاهده شد که برای سنجش تاب‌آوری اجتماعی شاخص‌های مختلفی وجود دارد که با توجه به شرایط مکانی هر منطقه باید شاخص‌های متناسب در نظر گرفته شود.

بدین منظور پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- پیاده‌سازی اصول حکمروایی خوب محلی در مجموعه‌های زیستی در شهر همدان؛ با توجه به رویکرد حکمروایی خوب محلی می‌توان زمینه‌های مختلف مشارکت مردم در امور شهری را فراهم نمود؛ که این الگو می‌تواند گام مهمی در زمینه ارتقاء سرمایه اجتماعی اهالی مجموعه‌های زیستی باشد.
- فعال‌سازی جوامع مدنی در مجموعه‌های زیستی در شهر همدان؛ تعداد سازمان‌های مردم‌نهاد در این شهر بسیار کم بوده و تقریباً بیشتر سازمان‌های مردم‌نهاد غیرفعال هستند، فعال‌سازی و نمود جوامع مدنی در مجموعه‌های زیستی، می‌تواند ابزار مهمی برای بازساخت مناسب فضای ذهنی در کل شهر باشد.
- امر ساماندهی فضای عینی نظیر مرکز محله و مسجد محله می‌تواند باعث افزایش اعتماد نهادی ساکنان گردد؛ در نتیجه، این اعتماد نهادی، باعث تقویت احساس شهروندی و به تبع آن، افزایش تعلق مکانی می‌گردد.
- خلق محیط‌های متشکل از شبکه‌های اجتماعی با برنامه‌ریزی و ارائه طرح‌ها و راهکارهای مناسب؛ افزایش تعاملات اجتماعی و فراهم نمودن زمینه‌های مشارکت گروه‌های مختلف در برنامه‌های فرهنگی، مذهبی، آئینی - مناسبتی و اجتماعی به منظور تقویت شبکه‌های اجتماعی؛ افزایش حس وحدت و همبستگی بین ساکنین از طریق توانمندسازی افراد و بهره‌گیری از سرمایه‌های اجتماعی شناسایی شده در محلات
- ترویج سبک زندگی پایدار از طریق تنوع‌بخشی فعالیت‌ها و عملکردی و توزیع عادلانه فرصت‌ها و خدمات آموزشی، رفاهی، فرهنگی، درمانی، امدادی و...؛ توجه به فرهنگ بومی و بهره‌گیری از ارزش‌ها و اشتراکات فرهنگی و نمادین جهت ایجاد سرزندگی، تقویت حس تعلق به مکان و هم‌پیوندی بین ساکنین و خاطره‌انگیزی مکان در محلات
- دسترسی مطلوب به مراکز خدمات محلی و توزیع عادلانه خدمات و امکانات روزمره در فضاهای عمومی محلات، نقش به‌سزایی در تاب‌آوری اجتماعی ایفا می‌نماید.

منابع:

- اسلامی، عارفه؛ ابراهیمی دهکردی، امین. (۱۳۹۷). "سنجش میزان تاب آوری اجتماعی در محلات غیررسمی (محلّه مورد بررسی: امت آباد آمل)". نشریه معماری شناسی ۱ (۱): ۹-۱.
- امیرزاده، ملیکا سادات؛ برکپور، ناصر. (۱۳۹۷). "توسعه چارچوب تاب آوری اجتماعات محلی شهر اصفهان در برابر خشکسالی با بهره‌گیری از روش کیفی و نرم افزار "ATLAS-ti" محیط‌شناسی، ۴۴ (۴): ۷۸۱-۷۶۳.
- باستانی، مژده؛ حنایی، تکتّم. (۱۳۹۹). "مطالعه تطبیقی تاب آوری اجتماعی در راستای اهداف بازآفرینی شهری (نمونه موردی: محلات ایران؛ فیلیپین و مالزی)". نشریه علمی- پژوهشی شهر ایمن، ۳ (۹): ۱۷-۱.
- بندرآباد، علیرضا؛ اسماعیل‌پور همدانی، سحر. (۱۳۹۶). "نقش عوامل محیطی موثر بر تخریب گرای (وندالیسم) در کیفیت عرصه‌های عمومی شهری (نمونه موردی: محلّه کبابیان همدان)". فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی (جغرافیای انسانی)، ۹ (۳): ۱۷۹-۱۶۳.
- پرتوی، پروین؛ بهزادفر، مصطفی و شیرانی، زهرا. (۱۳۹۵). "طراحی شهری و تاب آوری اجتماعی بررسی موردی: محلّه جلفا اصفهان". فصلنامه معماری و شهرسازی، دوفصلنامه دانشگاه هنر، ۹ (۱۷): ۱۱۶-۹۹.
- پرویزیان، علیرضا. (۱۳۹۵). ارزیابی الزامات پدافند غیرعامل در همجواری صنایع موردشناسی: کلان شهر اهواز. پایان- نامه کارشناسی ارشد، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- پور احمد، احمد و دیگران. (۱۳۹۷). "سنجش و تحلیل فضایی مؤلفه‌های تاب آوری کالبدی در بافت مرکزی شهر همدان با استفاده از خودهمبستگی فضایی موران". نشریه علمی- پژوهشی برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، ۳ (۵) (پیاپی ۹): ۹۲-۱۰۴.
- پیران، پرویز؛ اسدی، سعیده و دادگر، نیکو. (۱۳۹۶). "بررسی نقش تاب‌آوری اجتماعی در موفقیت فرایند بازسازی (مطالعه موردی: جوامع روستایی درب آستانه و باباشمان پس از زلزله سال ۱۳۸۵ دشت سیلاخور، استان لرستان)". فصلنامه مسکن و محیط روستا، ۳۶ (۱۵۷): ۸۷-۱۰۰.
- پیربابایی، محمدتقی؛ سجاذزاده، حسن. (۱۳۹۰). "تعلق جمعی به مکان، تحقق سکونت اجتماعی در محلّه سنتی". باغ نظر، ۸ (۱۶): ۲۸-۱۷.
- جعفری بهمن، محمد علی؛ خانیان، مجتبی. (۱۳۹۱). "مشکل‌یابی طرح‌های جامع از دیدگاه رفتاری و مقایسه آن با وضع موجود به روش چیدمان فضا (Space Syntax)، نمونه موردی محلّه کبابیان شهر همدان". فصلنامه معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۵ (۹): ۲۹۵-۲۸۵.
- جعفری بهمن، محمد علی. (۱۳۹۰). ساماندهی محلّه کبابیان شهر همدان با رویکرد ارتقاء سطح کیفی پاسخ دهنده‌گی محیط. پایان‌نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد طراحی شهری، دانشکده معماری و شهرسازی، گروه طراحی شهری، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره).

حیدریان، شیدا و دیگران. (۱۳۹۶). "تحلیل شاخص‌های تاب‌آوری سکونتگاه‌های غیر رسمی در برابر زلزله با رویکرد اجتماعی (نمونه موردی: محله فرحزاد تهران)". فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۰ (۱) (پیاپی ۳۷): ۲۴۵-۲۶۰.

رضایی، محمدرضا. (۱۳۹۲). "ارزیابی تاب‌آوری اقتصادی و نهادی جوامع شهری در برابر سوانح طبیعی مطالعه موردی: زلزله محله‌های شهر تهران". دو فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت بحران، ۲ (۱): ۲۷-۳۸.

رضایی، محمدرضا؛ سرائی، محمدحسین و بسطامی‌نیا، امیر. (۱۳۹۵). "تبیین و تحلیل مفهوم تاب‌آوری و شاخص‌ها و چارچوب‌های آن در سوانح طبیعی". فصلنامه دانش‌پیشگیری و مدیریت بحران، ۶ (۱): ۳۲-۴۶.

رفعیان، مجتبی و دیگران. (۱۳۹۰). "تبیین مفهومی تاب‌آوری و شاخص‌سازی آن در مدیریت سوانح اجتماع محور (CBDM)"، فصلنامه مدرس علوم انسانی- برنامه‌ریزی آمایش فضا، ۱۵ (۴): ۱۹-۴۱.

زارعی حاجی‌آبادی، فاطمه؛ پشمکیان، نیلا و شهایی، صفورا. (۱۳۹۲). "سنجش میزان رضایت‌مندی ساکنان بافت‌های تاریخی؛ نمونه موردی بافت تاریخی محله حاجی همدان". فصلنامه آمایش محیط، ۶ (۲۲): ۱۱۹-۱۰۱.

زالی، نادر؛ سهرابی رضوان، مهدی. (۱۳۹۷). "ارزیابی ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر تاب‌آوری منطقه‌ای با استفاده از تکنیک TRIZ (مطالعه موردی: استان همدان)". فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ۸ (پیاپی ۲۹): ۴۱-۵۲.

ساسان‌پور، فرزانه؛ آهنگری، نوید و حاجی‌نژاد، صادق. (۱۳۹۶). "ارزیابی تاب‌آوری منطقه ۱۲ کلانشهر تهران در برابر مخاطرات طبیعی". نشریه تحلیل فضایی مخاطرات محیطی، ۴ (۳): ۸۵-۹۸.

سجادزاده، حسن؛ حمیدی‌نیا، مریم و دالوند، رضوان. (۱۳۹۶). "سنجش و ارزیابی ابعاد محرک توسعه در بازآفرینی محله‌های سنتی نمونه موردی: محله حاجی در بافت تاریخی شهر همدان". جغرافیا و توسعه، ۱ (۴۹): ۱-۲۲.

سجادزاده، حسن؛ زلفی‌گل، سجاد. ۱۳۹۴. "طراحی شهری در بازآفرینی محلات سنتی با رویکرد محرک توسعه نمونه موردی: محله کلپا همدان". فصلنامه آمایش محیط، ۸ (۳۱): ۱۷۱-۱۴۷.

صالحی، اسماعیل و دیگران. (۱۳۹۰). "بررسی میزان تاب‌آوری محیطی با استفاده از مدل شبکه‌علیت". محیط شناسی، ۳۷ (۵۹): ۹۹-۱۱۲.

عبداللّه‌زاده ملکی، شهرام و دیگران. (۱۳۹۸). "اولویت‌سنجی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی در برابر مخاطرات طبیعی با تأکید بر زلزله". فصلنامه هویت شهر، ۱۳ (۳۷): ۴۵-۵۸.

عبداللّه‌زاده ملکی، شهرام و دیگران. (۱۳۹۶). "سنجش و ارزیابی تاب‌آوری اجتماعی جهت مقابله با بحران‌های طبیعی؛ مطالعه موردی: زلزله در محلات تاریخی شهر اردبیل". فصلنامه مدیریت شهری، ۱۶ (۳) (۴۸): ۲۶۳-۲۷۹.

علیزاده، هوشمند؛ حیدریان، آفاق. (۱۳۹۴). "محلات تاب‌آور رهیافتی یکپارچه در تغییرات شهری". کنفرانس بین‌المللی دستاوردهای نوین پژوهشی در مهندسی عمران معماری شهرسازی. تهران: مؤسسه آموزش عالی نیکان.

فرزاد بهتاش، محمدرضا و دیگران. (۱۳۹۲). "ارزیابی و تحلیل ابعاد و مؤلفه‌های تاب‌آوری کلانشهر تبریز." نشریه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی، ۱۸ (۳): ۴۲-۳۳.

قاسمی، رضا؛ امیدوار، بابک و بهزادفر، مصطفی. (۱۳۹۹). "مطالعه اثربخشی راهبردهای «فنی-کالبدی» و «اجتماعی-اقتصادی» در بهبود تاب‌آوری شهری در برابر زلزله." پژوهش‌های جغرافیای برنامه‌ریزی شهری، ۸ (۱): ۹۹-۱۱۴.

کاظمی، داوود؛ عندلیب، علیرضا. (۱۳۹۶). "ارزیابی مؤلفه‌های مؤثر تاب‌آوری اجتماعی سکونتگاه‌های روستایی در شرایط بحرانی." مسکن و محیط روستا، ۳۶ (۱۵۸): ۱۴۵-۱۳۱.

محمدپورلیما، نغمه؛ بندرآباد، علیرضا و ماجدی، حمید. (۱۳۹۹). "تاب‌آوری کالبدی و اجتماعی محلات مسکونی بافت تاریخی (نمونه موردی منطقه ۱۲ تهران)." نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲ (۲): ۹۷-۱۱۶.

محمدی، پژمان؛ اردلانی، حسین. (۱۳۹۶). "بررسی پارامترهای نظم بصری در سیمای شهری (مطالعه موردی محله حاجی همدان)." کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران، شیراز، ۲۲-۱.

مرآتی، سعید. (۱۳۹۵). "بررسی پیاده‌مداری محلات شهری معاصر ایران با رویکرد نوشهرگرایی (نمونه موردی: محله کبابیان، همدان)." مطالعات محیطی هفت حصار، ۴ (۱۵): ۷۰-۶۱.

منوریان، عباس؛ امیری، مجتبی و مهری کلی، سیمین. (۱۳۹۷). "شناسایی مؤلفه‌های اثرگذار بر افزایش میزان تاب‌آوری اجتماعی محلات آسیب‌پذیر و دارای بافت فرسوده در مواجهه با حوادث طبیعی (شهر موردی: تهران)." فصلنامه مطالعات مدیریت شهری، ۱۰ (۳۴): ۲۶-۱۳.

موسویان، سیده عطیه؛ ذاکر حقیقی، کیانوش و نقدی، اسدالله. (۱۳۹۸). "بررسی تطبیقی نقش حس دلبستگی به مکان در ارتقای تاب‌آوری اجتماعی (نمونه‌های مورد مطالعه: آقاجانی بیگ، متخصصین و حصار امام شهر همدان)." دوفصلنامه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر، ۸ (۵۱): ۹۳-۶۶.

Abesamis, Nadia P, Colleen Corrigan, M., & Stuart, C., & Giselle, S. (۲۰۰۶). "Social Resilience: A literature review on building resilience into human marine communities in and around MPA networks." *MPA Networks Learning Partnership, Global Conservation Program, USAID* ۱-۴۱.

Acuti, D., Marco, B., & Giacomo, M. (۲۰۲۰). "Company disclosures concerning the resilience of cities from the Sustainable Development Goals (SDGs) perspective." *Cities* ۹۹ (۱۰۲۶۰۸): ۱-۱۴.

Adger, W. (۲۰۰۳). "Social capital, collective action and adaptation." *Economic Geography* ۷۹ (۴): ۳۸۷-۴۰۴.

Adger, W. (۲۰۰۰). "Social and ecological resilience: are they related." *Progress in Human Geography* ۲۴ (۳): ۳۴۷-۳۶۴.

Adger, W. (۲۰۰۳). "Building resilience to promote sustainability." *IHDP Update* ۲: ۱-۳.

Adger, W. (1997). "Sustainability and Social Resilience in Coastal Resource Use." *Centre for Social and Economic Research on the Global Environment(CSERGE)* (University of East Anglia and University College London) 1-39.

Aldrich, D. (2019). *Black Wave: How Networks and Governance Shaped Japan's 3/11 Disasters*. Chicago: University of Chicago Press.

Aldrich, P Daniel, and Michelle Meyer. 2010. "Social Capital and Community Resilience." *American Behavioral Scientist* 59 (2): 204-269.

Alexander, David E. (2013). "Resilience and disaster risk reduction: an etymological journey." *Natural Hazards and Earth System Science* 13 (11): 2707-2716.

Alshehri, S., & Yacine, R., & Haijiang, L. (2010). "Delphi-based consensus study into a framework of community resilience to disaster." *Natural Hazards* 50 (3): 221-228.

Anderson, Gregory S. (2012). *Rural Disaster Resilience Planning Guide Assessing risks and building resilience for disasters in rural, remote and coastal communities*. Canada: Institute of British Columbia, Office of Applied Research.

ARUP. (2014). *City resilience framework*. London: ARUP group ltd.

Bastaminia, A., & Mohammad R., & Dastoorpoor, M. (2017). "Identification and evaluation of the components and factors affecting social and economic resilience in city of Rudbar, Iran." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 22: 269-280.

Batica, J. (2010). *Methodology for Flood Resilience Assessment in Urban Environments and Mitigation Strategy Development*. PhD Thesis, University of Nice Sophia Antipolis.

Boyd, E., & Carl, F. (2011). *Adapting Institutions: Governance, Complexity and Social-Ecological Resilience*. Cambridge University Press.

Burton, Christopher G. (2012). *The Development of Metrics for Community Resilience to Natural Disasters*. South Carolina, USA: PhD Tesis, College of Arts and Sciences, California State University.

Castleden, M., & Martin, M., & Virginia, M., & Giovanni S, L. (2011). "Resilience thinking in health protection." *Journal of public health* 33 (3): 369-377.

Chandra, A., & Joie D, A., & Lisa, S. (2010). "Understanding Community Resilience in the Context of National Health Security." *RAND Working Paper* 1-39.

Chelleri, L., & Marta, O. (2012). *Multidisciplinary perspectives on Urban Resilience*. Spain: Basque centre for Climate Change (BC3).

Chuang, Wen Ching , Ahjond Garmestani , T.N. Eason, Trisha L Spanbauer, Hannah Bess Fried-Petersen, Caleb P Roberts, Shana M Sundstrom, et al. (2018). "Enhancing quantitative approaches for assessing community resilience." *Journal of Environmental Management* 213: 303-362.

Cimellaro, G., & Chris S, R., & Michel, B. (2010). "Chapter 10: Introduction to Resilience-Based Design (RBD)." In *Computational Methods, Seismic Protection, Hybrid Testing and Resilience in Earthquake Engineering, A Tribute to the Research Contributions of Prof. Andrei Reinhorn*, by Gian Paolo Cimellaro, Satish Nagarajaiah and Sashi K Kunnath, 101-113. Springer International Publishing.

Colburn, L., & Tarsila, S. (2011). *Resilience, vulnerability, adaptive capacity, and social capital*. 2nd National Social Indicators Workshop, NOAA FISHERIES SERVICE.

Cutter, Susan L., & Kevin, D Ash., & Christopher, T. (2012). "The geographies of community disaster resilience." *Global Environmental Change* 22: 60-77.

Cutter, Susan Lynn, Lindsey Barnes, Melissa Berry, Christopher Burton, Elijah Evans, Eric Tate, and Jennifer Webb. 2008b. "A place-based model for understanding community resilience." *Global Environmental Change* 18 (2): 98-106.

Doğulu, C., & Nuray Ayse, K. & Gözde, I. (2016). "How do survivors perceive community resilience? The case of the 2011 earthquakes in Van, Turkey." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 16:108-114.

Firdhousa, M., & P.M Karuratane. (2018). "A Model for Enhancing the Role of Information and Communication Technologies for Improving the Resilience of Rural Communities to Disasters." *Procedia Engineering* 212: 707-714.

Folke, C. (2006). "Resilience: The emergence of a perspective for social-ecological systems analyses." *Global Environmental Change* 16 (3): 203-217.

Graugaard, D. (2012). "A tool for building community resilience? A case study of the Lewes Pound." *Local Environment* 17 (2): 243-260.

Harris, Charles, William McLaughlin, Greg Brown, and R Dennis Becker. (2000). *Rural communities in the inland northwest: an assessment of small communities in the interior and upper Columbia River basins*. Edited by M Thomas Quigley. Portland, Oregon: Department of Agriculture, Forest Service, Pacific Northwest Research Station.

Joerin, Jonas, Rajib Shaw, Yukiko Takeuchi, and Ramasamy Krishnamurthy. (2012). "Action-oriented resilience assessment of communities in Chennai, India." *Environmental Hazards* 11 (3): 226-241.

Khalili, S., & Michael, H., & Philip, M. (2010). "A temporal framework of social resilience indicators of communities to flood, case studies: Wagga wagga and Kempsey, NSW, Australia." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 13: 248-254.

Kimhi, Sh., & Michal, Sh. (2004). "Community Resilience and the Impact of Stress: Adult Response to Israel's Withdrawal from Lebanon." *Journal of Community Psychology* 32 (2): 239 - 251.

Kiss, T., & Viktor, M. (2018). "Ecology-related resilience in urban planning – A complex approach for Pécs (Hungary)." *Ecological Economics* 144: 160-170.

Klein, R., & Robert, J. & Frank, Th. (2003). "Resilience to natural hazards: How useful is this concept?" *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards* 10 (1-2): 30-40.

Kutum, I. & Khaled, A. (2010). "Jordan Banks Financial Soundness Indicators." *International Journal of Finance & Banking Studies* 4 (3): 44-56.

LaLone, B Mary.(2012)."Neighbors Helping Neighbors: An Examination of the Social Capital Mobilization Process for Community Resilience to Environmental Disasters." *Journal of Applied Social Science* 6 (2): 209-237.

Leykin, Dmitry, Mooli Lahad, Odeya Cohen, Avishay Goldberg, and Limor Aharonson, D. (2013). "Conjoint Community Resiliency Assessment Measure-28/10 Items (CCRAM28 and CCRAM10): A Self-report Tool for Assessing Community Resilience." *American Journal of Community Psychology* 52: 313-323.

Longstaff, P., & Nicholas, J. (2010). "Building Resilient Communities: A Preliminary Framework for Assessment." *Homeland Security Affairs* 6 (3): 1-23.

Masnavi, R. (2011). *Sustainable Urban Forms Planning and Design Strategies: The Compact City, Urban Sprawl, and Mixed Use Development in Theory and Practice*. LAP Lambert Academic Publishing.

Meijer, S. (2013). "From community resilience towards urban resilience: Exploring the grassroots initiatives' role in cities." *Livinggreen Scientific Conference*. Delft, The Netherlands: Delft University of Technology.

Mishra, S., & Sanjoy, M. & Damodar, S. (2010). "Place attachment and flood preparedness." *Journal of Environmental Psychology* 30 (2): 187-197.

Mitchell, T., & Katie, H. (2012). *Resilience: A Risk Management Approach*. London: Overseas Development Institute: ODI.

Norris, F., & Susan, P. (2008). "Community Resilience as a Metaphor, Theory, Set of Capacities, and Strategy for Disaster Readiness." *American Journal of Community Psychology* 41 (1-2): 127-150.

Patel, Ronak B., & Kelsey, M. (2011). "The association between social cohesion and community resilience in two urban slums of Port au Prince, Haiti." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 27: 161-167.

Phillips, M. (2010). *Understanding Resilience Through Revitalizing Traditional Ways of Healing in a Kanienehaka Community*. Montreal, Quebec, Canada: Masters thesis, Concordia University.

Pitrenaitė-Zilėnienė, B., & Fabrizio, T. (2014). "Integrated Approach to a Resilient City: Associating Social, Environmental and Infrastructure Resilience in its Whole." *European Journal of Interdisciplinary Studies* 6 (2).

Poortinga, W. (2011). "Community resilience and health: The role of bonding, bridging, and linking aspects of social capital." *Health & Place* 18 (2): 286-290.

Putnam, Robert D. (1996). "Bowling Alone: America's Declining Social Capital ." *Journal of Democracy* 7(1): 65-78.

Quigley, M., & Neale, B., & Karen, D. (2018). "Articulating a social-ecological resilience agenda for urban design." *Journal of Urban Design* 23 (1): 1-22.

Rapaport, C., & others. (2018). "The relationship between community type and community resilience." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 3(1): 470-477.

Salgueiro, B., & Feyzan, E. (2018). "Retail planning and urban resilience – An introduction to the special issue." *Cities* 76: 107-111.

Sharifi, A., & Yoshiki, Y. (2018). "Resilient Urban Planning: Major Principles and Criteria." *Energy Procedia* 71: 1491-1496.

Sherrieb, K., & others. (2012). "Assessing community resilience on the US coast using school principals as key informants." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 5: 6-10.

Spaans, M., & Bas, W. (2017). "Building up resilience in cities worldwide – Rotterdam as participant in the 100 Resilient Cities Programme." *Cities* 61: 109-116.

Steenkamp, E.M., & Hans, C.M & van, T. (1991). "The use of lisrel in validating marketing constructs." *International Journal of Research in Marketing(IJRM)* (North-Holland) 8 (4): 283-299.

Stewart, G., & Ramesh, K., & Mark, S. (2009). "Leveraging public-private partnerships to improve community resilience in times of disaster." *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management* 39: 343-364.

Suárez, M. & others. (2016). "Towards an Urban Resilience Index: A Case Study in 10 Spanish Cities." *Sustainability* 8 (8): 1-19.

Tapsuwan, S., & others. (2018). "Preferences for sustainable, liveable and resilient neighbourhoods and homes: A case of Canberra, Australia." *Sustainable Cities and Society* 37: 133-140.

Timmerman, P. (1981). *Vulnerability, resilience and the collapse of society : a review of models and possible climatic applications*. Toronto, Canada: Institute for Environmental Studies, University of Toronto.

Ungar, M. (2008). "Resilience across Cultures." *The British Journal of Social Work* 38 (3): 218-230.

Usamah, M. (2018). "Can the vulnerable be resilient? Co-existence of vulnerability and disaster resilience: Informal settlements in the Philippines." *International Journal of Disaster Risk Reduction* 10, Part A: 178-189.

Wang, P., & Dian, Zh., & Xin, Zhao. (2018). "The Social Ecology of Resilience: A Comparison of Chinese and Western Researches." *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 116: 3209-3226.

Wilson, G. (2012). "Community resilience, globalization, and transitional pathways of decision-making." *Geoforum* 43 (6): 1218-1231.

Zhang, Y. (2019). "How does the community resilience of urban village response to the government-led redevelopment? A case study of Tangjialing village in Beijing." *Cities* 90: 1-13.

Zwiers, S., & Marianna, M., & Dirk, S. (2016). "The role of change- and stability-oriented place attachment in rural community resilience: a case study in south-west Scotland." *Community Development Journal* 93 (2): 281-300.